

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ У ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСАХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

О.А. Галич

Аналізується проблема “Олександр Олесь і Олесь Гончар”. Об’єктом дослідження є щоденникові записи Олеся Гончара.

Після смерті Олеся Гончара спершу в періодиці, а згодом і окремим виданням було надруковано його щоденники, які велися з 1943 року й до самої смерті письменника 1995 року, записи в яких охоплюють широкий спектр подій політичного, громадського, культурного, літературного характеру, відбивають світоглядні позиції митця, показують їхню еволюцію. Одним із мотивів, що постійно повторювався в записах видатного класика ХХ сторіччя, було ставлення до своїх попередників і сучасників у національній літературі. Найчастіше в щоденнику з’являлися імена Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, П. Тичини, О. Довженка, М. Бажана та ін. Це – постаті, які Олесь Гончар надзвичайно високо цінував, схилився перед ними, вбачаючи свій обов’язок у необхідності продовжувати й розвивати традиції, закладені попередниками, йти далі, прокладаючи чесним словом митця шлях для народу в майбутнє.

Олександр Олесь посідає відносно небагато місця в щоденникових записах Олеся Гончара. І цьому є декілька причин. Обидва письменники належали до різних поколінь українських літераторів: коли О. Олесь закінчував свій творчий шлях, Олесь Гончар його лише розпочинав. Жили вони в різних державах і жодного разу їхні шляхи не перетиналися. Впливала й радянська ідеологія, яка вороже ставилася до українських митців, що перебували за межами СРСР. Хоча одного разу життєві шляхи Олександра Олеся і Олеся Гончара могли перетнутися, Олесь Гончар побував у Чехословаччині, зокрема в її столиці Празі, беручи участь у звільненні її від фашистських окупантів, але Олександр Олесь не дожив до цієї події всього кілька місяців. Можливо, що саме все це є причиною того, що про Олександра Олеся в Олеся Гончара написано небагато, але й те, що зафіксував його щоденник, свідчить: останній знав і цінував творчість поета-емігранта, вважав її невід’ємною частиною єдиної української літератури, чий внесок у її розвиток нащадки повинні знати й шанувати.

Актуальність даної розвідки полягає в тому, що щоденник Олеся Гончара лише зараз стає об’єктом наукових студій, про що свідчать праці В. Галич [1], М. Степаненка [2], монографія автора цих рядків [3]. Однак у жодній з них не порушена проблема бачення Олесем Гончаром постаті Олександра Олеся. Метою даного дослідження є спроба на матеріалі щоденникових записів Олеся Гончара показати бачення ним постаті українського поета-емігранта, його місця в історії національної літератури.

Щоденник Олеся Гончара засвідчує всього шість записів, у яких згадується ім’я талановитого поета, чий життєвий шлях з 1919 року пов’язаний з Чехословаччиною, яка прийняла на своїй землі чимало українських письменників, які не прийняли радянську владу і з політичних міркувань покинули батьківську землю.

Перший запис у щоденнику датовано 11 січня 1976 року, останній – 2 серпня 1994 року. Перша згадка про Олександра Олеся в Олеся Гончара пов’язана з прочитанням ним в тижневику “Неделя” нарису про академіка Архипа Люлька. Публіцистичний твір про досі засекреченого радянського вченого нагадав автору “Прапороносців” про знайомство з цією неординарною людиною в Москві. Архип Люлька був українцем, що виявився провідним фахівцем у ракетно-космічній галузі, до того ж, тонким знавцем вітчизняної літератури, з уст якого Олесь Гончар у Кремлі почув поезію Олександра Олеся. Це зблизило двох видатних українців: “Згадалось: на ХХІУ з’їзді партії він підійшов, відрекомендувався, його ім’я нічого мені не сказало

(він був з академіків, щойно розсекречених). Став читати вірші Олеся, Вороного, інших поетів 20-х років. Щоперерви ми потім з ним гуляли. Давно живе в Москві, багато розповідав він про себе...“ [4, с. 247]. Цікаво, що ще один щоденниковий запис Олеся Гончара також містить згадку про давнє знайомство з Архипом Люлькою. На це раз письменник звертається до споминів про академіка Люлька у зв'язку з публікацією в журналі “Дніпро” романа Миколи Сороки, героєм якого є інший український учений, академік Кравчук: “Це той Кравчук, що про нього мені в Москві багато розповідав уже тоді розсекречений академік Люлька. Він був учнем Кравчука і на все життя зберіг своє захоплення учителем. Власне, Кравчук виробив українську математичну термінологію і був автором першого українського підручника з математики.

– А знаєте за що він потерпів? – Люлька хитрувато всміхається. – За слово “дотична”... Тобто “касательная”... Саме йому належить цей термін. І не могли йому цього простити“ [5, с. 75-76]. Згадуючи цей епізод, Олесь Гончар пам'ятає, що саме Архип Люлька тоді в Кремлі читав йому поезію О. Олеся: “Жаль, що вдалось мені написати про самого Люлька. Колоритний, козацький характер! Досі чую, як там, у Кремлі, під час з'їздивської перерви читає він мені напам'ять поезії Олеся та інших українських поетів 20-х років... Майже все доросле життя Люльчине минуло поза Україною, а він зберіг в душі любов до неї, до рідного слова” [76].

Інша згадка про Олександра Олеся в щоденникових записах Олеся Гончара пов'язана зі святом в музеї Павла Тичини, куди письменника запросила директор музею: “Славна директриса в Музеї Тичини Ірина Дмитрівна замислила Тичинівське свято поезії “Травень золотий” (подібно як у Рильського “Голосіївська осінь”). Ірина Дм. запросила мене головувати на відкритті. Гріх відмовитись. Виступали Бажан, Олійник, Драч...” [4, с. 517]. Саме під час цього свята, яке відбулося у травні 1982 року (запис датовано 19 травня), співак Віктор Женченко “виконав чудово два романси “Гаї шумлять” і “Сміються, плачуть солов'ї” (на слова Олеся) [4, с. 517]. У цьому записі Олеся Гончара важливим є той факт, що поєднавши через постать співака творчість П. Тичини і О. Олеся, автор щоденника фактично поставив їх в один ряд видатних українських письменників, творчість яких є актуальною й потрібною для наступних поколінь.

Наступний запис, у якому йдеться серед інших і про Олександра Олеся, зроблений Олесем Гончаром 18 червня 1990 року. Письменник занотовує, що його московські земляки пропонують перенести в Україну прах Олександра Довженка й гетьмана Дорошенка. Ця пропозиція налаштовує Олеся Гончара на роздуми, де це можна зробити: “Я висловив ідею Пантеону. *Україні потрібен Пантеон!* А місце йому є – на схилах, біля Аскольдової могили. Де поховано було загиблих під Крутами. І туди ж можна перенести Лесю Українку, Лисенка Миколу Віталійовича, Грушевського, Тичину, О[лександра] Кандибу з Праги, а, може, й Винниченка з Франції... Це треба!” [5, с.300]. Про високу оцінку місця Олександра Олеся в історії української культури свідчить той факт, що він названий серед шести митців, які поряд з Довженком і Дорошенком гідні зайняти місце в майбутньому Пантеоні.

11 серпня 1993 року в записах у щоденнику Олеся Гончара знову з'являється ім'я Олександра Олеся. Згадка його імені є рефлексією на читання автором щоденника китайських віршів: “Читаю давню китайську поезію і не перестаю захоплюватись: скільки в ній людяності, правди почуттів, витонченої художньої грації?” [5, с. 482]. Це захоплення викликає в автора біль з приводу того, що в українському літературознавстві накреслюється диспропорція в оцінках емігрантської літератури: “Мимоволі асоціації йдуть до сучасної нашої літератури. Ось ті, хто найбільше вчора ганив діаспору, сьогодні перші розбивають лоби в поклонах перед нею. Заслуги діаспори, особливо в науці, в збереженні національних цінностей, справді величезні. А от коли інститутські флюгери протиставляють діаспорну творчість всьому, що творилося тут, в Україні, то хіба можна з цим погодитись? Хіба й не було в діаспорі своїх графоманів, кон'юнктурників, все, що писалося там, – самі вершини, а що

творилося тут – нічого, мовляв, не варте” [5, с. 482]. Щоб спростувати подібну точку зору, Олесь Гончар наводить імена талановитих українських літераторів, що жили в Україні і в еміграції, серед останніх й ім'я Олександра Олеся: “...Геніїв, рівних Тичині й Довженку, все таки там не з'явилося! Багрянний, Теліга, Орест і Ольжич, Юрій Липа – це справді великі набутки, як і О. Олесь, Винниченко (надто ж ранній), але для чого їх протиставляти Рильському, чи Григорові Тютюннику, або ж В. Землякові, чи Ф. Роговому? [5, с. 482]. Висновок, що його робить Олесь Гончар з цих роздумів, полягає в необхідності об'єднання всього вартісного в єдину українську літературу: “Не протиставляти треба, а *єднати все достойне* в сильну велику національну літературу – ось що треба Україні” [5, с. 482]. Цікаво, що в перелік визначних діячів української літератури, що проживали в діаспорі, потрапив і син Олександра Олеся Олег Ольжич.

Востаннє ім'я Олександра Олеся в щоденниках Олеся Гончара трапляється в запису від 2 серпня 1994 року, де він роздумує про роль української мови в житті суспільства. Письменника обурило намір (на щастя, нереалізований) Л. Кучми, який, шойно ставши президентом України, вирішив зробити російську мову другою державною: “Намір Кучми надати статус “офіційної” (тобто другої державної) мови збурило Україну, викликало зливу протестів у пресі. Ще одна загроза русифікації стривожила багатьох, об'єктивно пробудила захисний інстинкт нації, сприяє її згуртуванню. З наших, кончівських, відмовились приєднатися до протестів, адресованих Президентові, лише двоє. А хіба Україна може без відступників?..” [5, с.539]. Своєрідним епіграфом до цього запису є строфа з вірша Олександра Олеся “О слово рідне!..”, написаного 1907 року:

О слово рідне! Стань мечем!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися.
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним!

О. Олесь [5, с. 539].

Мабуть, вірш писався з пам'яті, про що свідчить різночитання в першому рядку цитованого тексту. В О. Олеся було: “О слово! Будь мечем моїм!” [6, с. 125].

Проблема “Олександр Олесь в щоденникових записах Олеся Гончара” буде розв'язаною не повністю, якщо не згадати, що тричі Олесь Гончар згадує про сина Олександра Олеся Олега Ольжича. Про один такий випадок ми вже згадували вище. Два інші стосуються березня 1990 року, коли Олесь Гончар перебував у лікарні. У записі від 7 березня він занотовує: “Ніколи не прощу нацистам того, що вони замордували Ольжича, підло й підступно винищили під час окупації українську інтелігенцію Києва й Полтави... За що? Досі не розумію. Чому не визнати було їм такого природного права України – бути, жити, як усі інші народи. Може, найперш за цю безглузду жорстоку антиукраїнську лють, за цей гріх непростений і впала на них кара Бога” [5, с. 484]. Один із наступних записів свідчить, що Олесь Гончар у лікарні читав Т. Шевченка, В. Винниченка і О. Ольжича: “Палата моя зараз повна Винниченком, Ольжичем, ну і, звичайно, Шевченком – яка в нас велика література!” [5, с.485].

Аналіз щоденникових записів Олеся Гончара свідчить про його велику любов до української літератури, яку він добре знав, любив, намагався сам власною творчістю розвивати й примножувати її традиції, закладені багатьма попередниками, серед яких належне місце посідає й Олександр Кандиба (Олесь).

SUMMARY

The problem “Olexander Oles and Oles Honchar” is being analyzed. The object of studying is Oles Honcha's diaries.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Галич В.М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності. – К.: Наук. думка, 2004. – 816 с.
2. Степаненко М.І. Публіцистична спадщина Олесь Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми). – Полтава: АСМІ, 2008. – 396 с.
3. Галич О.А. У вимірах non fiction: Щоденники українських письменників ХХ століття. – Луганськ: Знання, 2008. – 200 с.
4. Гончар Олесь. Щоденники: У 3 т. / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар. – К.: Веселка, 2003. – Т.2 (1968–1983). – 607 с.
5. Гончар Олесь. Щоденники: У 3 т. / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар. – К.: Веселка, 2004. – Т.3 (1984–1995). – 606 с.
6. Олесь Олександр. Все навколо зелені: Вірші, поеми, казки / Упоряд., передм. Р.П. Радишевського. – К.: Веселка, 1990. – 318 с.

„СОНЦЕ ЗВАЛО МЕНЕ В НЕБО...”

(тема «сонцепоклонництва» в інтерпретації Олександра Олесь)

М.П. Домчук

У статті розглядаються причини і способи інтерпретації теми „сонцепоклонництва” у творчому доробку Олександра Олесь.

Тема українського літературного „сонцепоклонництва” достатньо вивчена вітчизняною філологічною наукою. Проте у цьому контексті феномен О. Олесь потребує додаткового осмислення.

В одній із засадничих наукових праць про О.Олесь „Проблема Олесь”

В. Петров (Домонтович) наголошував: „Дискусія з приводу оцінки Олесь як поета в 20-х роках була проблемою розмежування двох генерацій” [1, 282]. Зауважимо, що талант поета викликав діаметрально протилежні оцінки з боку його авторитетних сучасників М. Грушевського, О. Єфремова, О. Дорошкевича, М. Зерова. Для перших двох Олесь був першорядним ліриком. Ніби опонуючи колегам, М. Зеров у в цілому невластивій йому категоричній манері писав: „Олесь – прекрасний лірик, поки він зостається в сфері особистого, не трибун і не пророк; брак ідеології, вузькість поетичного обрїю якраз являються слабою стороною таланту. І саме тому, може, Олесь „виписався” так рано і, починаючи з 5 своєї книги, ледве досягає половини свого власного росту” [2, 10]. Важко повірити, що цей „вердикт” належить вишуканому естету, лідеру неокласиків.

Визначаючи загальну тональність поезії Олександра Олесь, критик називає її тужливою і сірою, в якій „все частіше бринять мотиви виснаження і безсилості:

Про схід сонця, про схід сонця я вже одспівав,
Може, струни, мабуть, струни, граючи порвав” [2, 11].

Напевне, М.Зеров, констатує суб’єктивний підхід до проблеми, не мав на меті простежувати причини кардинальної зміни творчої амплітуди Олесь. Проте, сам того не бажаючи, він визначив основоположний символ творчого мислення поета – сонце, трансформовані моделі якого поряд із іншими атрибутами ідилії (зірки, солов’ї, квітки) склали усталений арсенал авторських мікробразів.

Понад півстоліття тому В. Петров (Домонтович) у вже згаданій статті висловив і нині актуальне твердження:

„... остаточної ясності в питанні про Олесь на сьогодні немає. Кожне з поколінь зберігає свій погляд на Олесь” [1, 286].

Висловлюючи власне бачення творчого доробку митця, спробуємо не лише проаналізувати солярні мотиви у його поезії, але й представити Олесь-